

Från hospital till universitetssjukhus

Sjukhusväsendets utveckling i Östergötland

Redan under medeltiden bedrevs det sjukvård i Östergötland och den äldsta inrättningen är hospitalet i Skänninge. På 1600-talet spreds venerisk smitta, framför allt syfilis, och under 1700-talet blev smittan ett folkhälsovårdsproblem. För att få bukt med detta problem etablerades på sent 1700-tal särskilda kurhus. Kurhusen kom även att ha patienter med andra sjukdomar och under 1800-talet växte det i Sverige fram ett lasarettsväsende. På 1900-talet fick sjukhusen allt fler specialistkliniker och 1992 fick Östergötland ett universitetssjukhus.

Hospital och helgeandshus

Under medeltiden bedrevs sjukvården av kyrkan och klostren men från och med 1200-talet växte det även fram speciella inrättningar för vård – hospital och helgeandshus (den helige andens hus). Det upprättades nya hospital och helgeandshus runt om i landet. Den första vårdinrättningen i Östergötland var hospitalet i Skänninge, som omnämns redan 1208, och det är även det första hospitalet i Sverige. Hospitalens och helgeandshusens verksamheter drevs av

olika fromma stiftelser som fick sina medel från donationer och allmosor. Hospitalen låg oftast i utkanten av städerna eller på landsbygden medan helgeandshusen låg inne i städerna. Placeringen inne i städerna berodde på att de inte bara drev sjukvård utan även fungerade som ålderdomshem och uppehälle för fattiga. Hospitalens huvudsyssla var att vårda spetälska, en sjukdom som var utbredd på medeltiden. Spetälska kommer från ordet "spetal" vilket är en äldre benämning för just hospital, och är en kronisk infektion som orsakas av bakterie. En bakterie som ger svullnader i ytliga nerver i luftvägar, hud, och ögon. Sjukdomen kallas även lepra eller Hansens sjukdom.

År 1277 nämns det för första gången i källorna att Söderköping har ett hospital och Linköping fick sin första inrättning, ett helgeandshus, 1342. Söderköping och Skänninge fick sina helgeandshus 1330 respektive 1331. Vadstenas helgeandshus omnämns i ett meddelande av påven Bonifacius IX år 1401.

Lasarett och kurhus

Venerisk smitta, könssjukdomar som exempelvis syfilis, ökade under 1600-talet och under 1700-talet blev smittspridningen så kraftig att det blev ett allvarligt folkhälsovårdsproblem. På grund av smittspridningen blir frågan om att bygga ut lasarettsväsendet viktig och det första lasarettet, Serafimerlasarettet i Stockholm, instiftas 1752. Serafimerlasarettet skulle förutom att vårda patienter fungera som forskning- och utbildningscentra för vårdpersonal. Lasarettsväsendet utvecklades och mot slutet av 1700-talet fanns det 25 lasarett i Sverige. I Östergötland fanns det lasarett/kurhus i Linköping (1782), Norrköping (1785) och Vadstena (1795.) Vissa av lasarett blev till en början rena kurhus, där man genom olika kurer (behandlingsmetoder) skulle hindra spridningen av den veneriska smittan. För att minska smittspridningen vidtogs även andra åtgärder, exempelvis regleras prostitutionen och det blev tillåtet att tvångsvårda kurhuspatienter.

Den första patienten som vårdades på Kurhuset i Norrköping var en syfilissmittad gravid kvinna vid namn Brita Nilsson. Hon inkom till kurhuset svårt medtagen på grund att hon bott på gatan och i trapphus. Hon fick kurbehandling med kvicksilver "methodus mixta" och skrevs ut efter fem månader som "frisk", men hennes barn gick inte att rädda. Att patienten var

frisk var en sanning med modifikation, för det var först på 1940-talet och med penicillinet hjälp som man kunde bota syfilis.

Regionarkivets äldsta handling är från 1791 och finns i arkivet för Vadstena kurhus. Det är ett förslag, en promemoria, där läkaren Erik Acharius lägger fram förslaget om att man skulle upprätta ett kurhus i Vadstena på grund av den skenande veneriska smittspridningen. Acharius blev förutom initiativtagare till kurhuset även dess förste läkare och hade praktik där mellan åren 1795–1809. Linköpings lasarett hade både kurhus- och lasarettplatser och år 1793 hade lasarettet 24 platser varav 12 för veneriskt sjuka.

Länslasarett

När Östergötlands läns landsting bildades, 1863, var man angelägen om att utveckla lasarettsvården i länet. Landstingsmannen Magnus Huss lade fram ett ”vördsamt förslag till ordnande av länets lasarettsväsende”. Tidigare sköttes förvaltningen av lasarettens genom det statliga ämbetsverket Serafimerordensgillet (instiftades 1787), men nu skulle ansvaret övertas av de nybildade landstingen. Landstingen skulle på de orter där det tidigare fanns lasarett/kurhus upprätta moderna länslasarett i nya lokaler. År 1871 bildades en sjukvårdskommitté i länet som skulle utreda frågan om uppförandet av nya lasarett.

På de orter i Östergötland, som tidigare hade haft lasarett/kurhus, skulle man bygga nya lasarett med den tidens moderniteter. Det rörde sig om lasarett i Linköping, Söderköping och Vadstena. Det skulle även byggas lasarett på två nya orter och som förslag skulle de ligga i Kisa och Tjällmo. Det slutade dock med att det bara var Kisa som fick ett nyanlagt lasarett. Norrköping lämnade Landstinget 1872 detta på grund av att städer med ett invånarantal över 20 000 skulle bilda en egen sjukhusregion. Norrköping hade alltså eget lasarett och återinträdde in i Landstinget så sent som 1967. Även i Finspång kom Landstinget att bygga ett nytt lasarett. Ägaren för Finspångs bruk betalade en tredjedel av kostnaderna för det nya lasarettet.

Länslasarettet i Kisa hade från starten 1876 totalt 16 vårdplatser, men redan 1891 byggdes verksamhet ut med 8 platser. Man nyttjade vindsvåningen som inreddes med ytterligare sängplatser. Länslasarettet i Söderköping invigde sina nya lokaler fredagen den 16 december 1881. Lasarettet hade haft tillfälliga lokaler sedan 1865 och då både plats för lasarettspatienter, veneriskt sjuka och kroniskt sjuka.

Länslasarettet i Linköping togs i bruk 1895 och hade från starten 151 sängplatser. Det var arkitekten Axel Kumlien som ritade det nya lasarettet. I Länslasarettet i Vadstena flyttades de första patienterna in i de nybyggda lokalerna 1896. Varje län var förpliktigt att vårda psykiskt sjuka och därför inrättades en avdelning för sinnessjuka på lasarettet i Vadstena. Denna avdelning var avsedd för tillfällig vård och var en inlussning till de statliga mentalsjukhusen.

Ett antal sjukstugor fanns runt om i länet som bland annat i Åtvidaberg och Reijmyre. Det fanns även två brunnslasarett, ett i Medevi och ett i Söderköping. Dessa vårdinrättningar hade framför allt patienter som var lindrigt sjuka medan länslasarett skötte patienter som behövde mer avancerad vård. Länslasarett kom att utvecklas från att bara ha medicinsk och kirurgisk avdelning till att senare även få nyinrättade förlossningsavdelningar. Under 1960-talet kom länslasarett att läggas ner. Några blev vårdcentraler och när Vadstena lasarett lades ner övergick patienterna till det nybyggda lasarettet i Motala.

Centrallasarett

Under 1940-talet i Östergötland kom lasarett i Linköping och i Norrköping att ombildas till centrallasarett. De fick en mer betydande roll och fler specialistkliniker inrättas. Centrallasarettet i Linköping fick bland annat: ny barnklinik (barnsjukhus fanns redan 1930), ny ögonklinik (en gammal fanns redan 1927), kvinnoklinik (1946), laboratorium, psykiatrisk klinik (1948), ortopedklinik (1950), öron- näsa- och halsklinik (1951), och en klinik för hud- och könssjukdomar (1951). Detta innebar att sjukhusområdet byggdes ut och flera nya hus såg dagens ljus. Utvecklingen i Norrköping var liknade den i Linköping.

Lasarett, sjukhus och universitetssjukhus

Motala

1970 stod ett nybyggt lasarett klart i Motala och patienter från Länslasarettet i Vadstena flyttades över dit. Lasarettet fick förutom kirurgi, medicin och röntgen, även specialistvård för öron, ögon, psykiatri, obstetrik (bb), gynekologi och pediatrik (barn). Under 1970-talet tillkom den lasarettanslutna hemsjuk-

vården (LAH) och 1992 tog lasarettet över psykiatripatienter från Birgittas sjukhus i Vadstena och detta på grund av att sjukhuset skulle avecklas. Den förste oktober 2009 privatiserades ett antal av klinikerna i Motala och drevs vidare med privat huvudman som exempelvis kirurgkliniken och ortopedkliniken. Några av klinikerna blev dock kvar i landstingets regi, såsom Medicinska specialistvårdskliniken som också hade hand om akutmottagningen och LAH.

Finspång

Finspång fick sitt första lasarett 1880 och då fanns bara en avdelning och där vårdades patienter med alla typer av sjukdomar. Under 1950- och 1960-talen genomgick lasarettet stora moderniseringar och fick då fler avdelningar som kirurgi, medicin, förlossning och röntgen. Lasarettet hade även hand om vården för långtidssjuka. Om man skulle beskriva lasarettets status kunde det då benämnas som ett "normallasarett". Finspångs lasarett fick under 1990-talet svårt att rekrytera läkare och sjuksköterskor. I början av 2000-talet ombildades lasarettet till Närsjukvården i Finspång och en nära samverkan mellan slutenvården och primärvården inleddes.

Norrköping

Norrköping fick ett nytt sjukhus 1988, Vrinnevisjukhuset, vilket ersatte det gamla Centrallasarettet. 1977 antogs en generalplan för ett nytt sjukhus som skulle ligga i Vrinnevi och 1982 togs det första spadtaget till bygget. Vrinnevisjukhuset hade ungefär samma klinikutbud som Lasarettet i Motala men fick ytterligare specialiteter som anestesi-klinik, hudklinik och infektionsklinik.

Linköping

Centrallasarettet i Linköping ombildades 1960 till Regionsjukhus och det gjordes en massiv utbyggnad med många nya specialistkliniker. 1966 påbörjades utvecklingen och utbyggnaden för att bli ett undervisningssjukhus. Den största utbyggnaden var när huvudblocket byggdes vilket stod färdigt 1977.

Det togs beslut om en ny generalplan för sjukhuset 1989 och 1992 ombildades sjukhuset till ett universitetssjukhus. 1997 organiserade man verksamheten i olika centrum såsom Hjärtcentrum, Barn och kvinnocentrum, Rekonstruktionscentrum men den första januari 2020 ombildades de till nya centrum. "Framtidens US" som med målet att genom moderniseringar, ombyggnationer och nybyggnation ska bli ett modernt högteknologiskt sjukhus med forskning i framkant.

Bilder

Norrköpings lasarett 1799–1831 (foto 1980-tal)

Länslasarettet i Linköping, 1890-tal

Centrallasarettet i Norrköping, 1950–1960-tal

Huvudblocket på Universitetssjukhuset i Linköping, 1990-tal

Litteratur

Arleskär, Martin, *Hospital och Helgeandshus – En studie av omsorgsväsendet i Medeltidens Sverige* (kandidatuppsats). Stockholms universitet, Stockholm 2007.

Ahnlund, Hans-Olof och Hallquist, Lars, *Norrköpings Lasarett 200 år – Från Curhus till länssjukhus*. Söderköping 1985.

Jönsson, Ulf, *Från hospital till vårdcentral – Vårdens historia i ett lokalt perspektiv*. Kristianstad, 2008.

Lindkvist, Thomas och Ågren, Kurt, *Sveriges medeltid*. Stockholm 1993.

Lindquist, Annmari, *Lasarettet i Motala under 25 år*. Motala 1996.

Myrdal, Robert, *Östergötlands läns Landsting 1863–1962*. Lund 1962.

Nilsson, Hans (red), *Landstinget i Östergötland 1975–2002*. Oskarshamn 2003.

Olofsson, Lars, *Det lilla lasarettet mitt i stan – Länslasarettet i Linköping 1782–1895*. Linköping 1989.

Olofsson, Lars, *Från länslasarett till Regionsjukhus – Länslasarettet i Linköping 1895–1960*. Linköping 1989.

Wawrinsky, Richard, *Sveriges lasarettsväsende för och nu – ett stycke svensk kulturhistoria*. 1906.

Kontakt

Regionarkivet i Östergötland

Roxtorpsgatan 9, 591 85 Linköping

Telefon: 010-103 71 75, e-post: regionarkivet@regionostergotland.se

www.regionostergotland.se